

‘Stasi raus!’. Men hvad så bagefter?

MINISTERIET FOR STATSSIKKERHEDS ARKIVALIER OG DERES ROLLE I DET FORENEDE TYSKLAND

AF

ANNE SØRENSEN

MfS, Berlin Ost

I Normannenstraße i det tidligere Østberlin ligger et mastodontkompleks i grå beton.¹ I DDR-tiden blev det med berlinernes notoriske hang til at give bygninger og monumenter øgenavne kaldt for ’huset med de tusind øjne’. Bygningskomplekset husede hovedkvarteret for Ministerium für Staatssicherheit, også kaldet MfS eller i folkemunde Stasi.² Her havde 15.000 ansatte deres daglige gang, her var specielle butikker og serviceydelser for de ansatte, og komplekset var kommandocentral for den overvågning og repression, der i MfS-regi satte sit massive præg på det østtyske samfund.

Nogle af bygningerne huser i dag et Stasi-museum, hvor man som besøgende får adgang til de allerhelligste haller, der før ’die Wende’ var forbeholdt en lille håndfuld magtfulde DDR-notabiliteter. Således kan man bese MfS-chefen Erich Mielkes kontor, komplet med divan, slumretæpper og puder i changerende orange-brune farver. De fleste ansatte på museet er tidligere ofre for MfS’s aktiviteter, og det er med slet skjult fryd, at de gelejder skoleklasser og turister rundt i raritetskabinettet over systemets umenneskelighed og bizarre efterretningsmetoder. Gårsdagens magthavere og deres symboler bliver udstillet i al deres gru og besynderlige latterlighed.

¹ Artiklen er en revideret og udvidet del af et afsnit i min ph.d.-afhandling *Terrorisme. Studier i begreber, ideologi og eksterne alliancer med særligt henblik på den vesttyske røde terrorisme*. Sørensen 2004, s. 168-88. Se også Sørensen 2006.

² Jeg har i det foreliggende valgt *ikke* at bruge ordet ’Stasi’ i andre sammenhænge end i citater. I stedet bruger jeg det noget mere kedelige Ministerium für Staatssicherheit (MfS). Og det netop fordi det er kedeligt! MfS kaldte ikke sig selv Stasi, og ordet havde og har nogle sensationelle og nedsættende konnotationer, som jeg i denne sammenhæng gerne vil undgå at plante hos læseren som rygmarvsassociationer med få linjers mellemrum.

Stasi-museet er ét af eksemplerne på, hvordan man i det forenede Tyskland forvalter en smertefuld og kompleks fortid: eksistensen af den kommunistiske Tyske Demokratiske Republik. Et andet eksempel er, hvordan man har forholdt sig til MfS's efterladenskaber, som de konkret forefindes i kilometervis af papirakter, fotos, film og båndoptagelser. Denne artikel handler om disse efterladenskaber, og hvordan man har søgt at forvalte dem. Hvad er der i arkivet? Hvad kan man bruge det til? Og hvilke problemstillinger og udfordringer har det forenede Tyskland i denne sammenhæng stået overfor?

Ministerium für Staatssicherheit: Partiets skjold og sværd

DDR var i praksis en ét-parti-stat med stærke totalitære træk. Sozialistische Einheitspartei Deutschland (SED) var magtens parti, og MfS blev et af magtinstrumenterne. Det østtyske statsikkerhedsministerium blev oprettet den 9. februar 1950. Den officielle baggrund var dramatiske forlydender om sabotageaktioner i Vest-Berlin, udført af »de anglo-amerikanske imperialister«, der angiveligt forsøgte at hæmme det »voldsomme økonomiske opsving i Østtyskland«. Argumentationen for MfS's oprettelse prægedes altså af en opfattelse af, at DDR havde behov for et bolværk og en beskyttelse mod vest, og at landet dermed var udsat for udefra kommende trusler og farer. Disse farer skulle især komme fra vestlige agenter og endnu aktive nationalsocialister.³

Bag retorikken gemte der sig en anden virkelighed. Kommunisterne i SED-ledelsen ville skabe et Østtyskland efter sovjetisk forbillede og dermed sende et kraftigt signal om fuld integration i den socialistiske lejr. Stalin anså på det tidspunkt et forenet og sovjetfjendsk Tyskland for en sandsynlighed, og var samtidig forbeholden over for de østtyske kommunister. MfS's forbillede var det russiske hemmelige politi, dannet af bolsjevikkerne i 1917, kaldet Tjeka'en (senere kendt under navnet KGB). MfS så sig selv som tjekister, og et billede af Tjeka'ens grundlægger Feliks Dzierzynski (1877-1926), også kaldet Jern-Feliks, var obligatorisk inventar på alle ministeriets afdelinger og tjenestesteder. Gennem MfS fik DDR det for en sovjetisk statstype så vigtige organ: et af det kommunistiske parti styret hemmeligt politi.

MfS havde i sin levetid tre funktioner. Det var for det første et politisk, hemmeligt politi, der især opererede indenlands. For det andet var det en hemmelig efterretningstjeneste, der især opererede udenlands, først og fremmest gennem afdelingen Hauptverwaltung Aufklärung (HV A).

³ Suckut 1993, s. 59.

Og for det tredje var det et organ for strafferetslige undersøgelser. Ministeriet havde udstrakte beføjelser, og de vigtigste metoder i arbejdet var udforskning, overvågning og repression. Opgaverne og målsætningerne var således meget sammensatte og rettet mod mange fronter og områder. Den del af ministeriets virksomhed, der rettede sig mod interne forhold i DDR, gik i daglig tale under navnet 'Forsvaret', mens den udlandsrettede blev kaldt 'Kontraspionagen'.

I den første fase var ministeriet først og fremmest en klassisk efterretningstjeneste, der især opererede udenrigs, men der skete efterhånden en udvidelse af opgaverne, især i retning af kontrol med den indenlandske politiske opposition. Den folkelige opstand i juni 1953 gav et kraftigt skub i retningen mod den østtyske overvågningsstat, og efter at DDR i 1961 lod Muren bygge, udvidedes ministeriets arbejdsopgaver betragteligt. Fra 1960'erne og frem var der en fortløbende udbygning af ministeriet.⁴ Idealet blev mere og mere at være til stede i ethvert område af samfundet. Således blev paskontrol og overvågning af rejsetrafik underlagt MfS i begyndelsen af 1960'erne. Denne udvikling forstærkedes fra ca. 1970, i sammenhæng med den vesttyske østpolitik (Ostpolitik), der gav større kontakt mellem Forbundsrepublikken og DDR. En vigtig del af MfS's indsats var at holde øje med og påvirke vesttyske forhold. Et forsigtigt skøn lyder på, at i hvert fald 30.000 personer på den ene eller anden måde var MfS behjælpelige i Vesttyskland, og 1/3 af de registrerede personer var vesttyskere. Med en vis ret er MfS derfor blevet kaldt »et fællestysk fænomen«.⁵

MfS var i hele perioden en integreret del af det østtyske regime. Det sørgede for regimets stabilitet.⁶ En hemmelig statut fra 1969 definerede ministeriets stilling i staten. Rangfølgen for grundlaget for MfS's virke var i første række SED's program, dernæst SED-centralkomiteéns og politbureauets beslutninger, og først på tredjepladsen kom DDR's forfatning.⁷ MfS's virksomhed indebar da også, at DDR-forfatningens grundrettigheder ikke altid blev overholdt og respekteret, fx det lægelige tavshedslofte og bank- og posthemmeligheden.⁸ Spektret af arbejdsmetoder var omfattende og indebar bl.a. sirlige konserveringer og registreringer af tøjstykker med menneskelugt (i MfS-jargon var formålet »Lugtdifferentiering (Geruchsdifferenzierung)«⁹) og konstruktion af

⁴ Engelmann 1994, s. 55f. Suckut 1993, s. 60.

⁵ Quast/Krause 1998.

⁶ Engelmann 1994, s. 55.

⁷ BStU 2000c, s. 11.

⁸ BStU: »Die Behörde der Bundesbeauftragten für die Unterlangen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR«. BStU 2000c, s. 83.

⁹ BStU 1999b, s. 7.

agentudstyr, der i en mere designet og strømlinet version ville tilfredsstille James Bond-filmenes regissører: bh'er og styrthjelme med fastmonterede kameraer, brevåbne-/lukkeapparatur og aflytningsudstyr skjult i kuglepenne og deslige.

De uofficielle medarbejdere, IM ('Inoffizielle Mitarbeiter'), var centrale for ministeriets virksomhed. Denne medarbejderkategori blev opfattet som tjenestens hovedvåben i gennemførelsen af den »omfattende kontrol af de berørte i deres bevægelsesområder«. ¹⁰ En IM blev hvervet af en føringsofficer, underskrev en forpligtende aftale og fik et dæknavn. ¹¹

MfS var opbygget efter militære grundprincipper, med hovedafdeling i Berlin og 14 kredsforvaltninger. Det var en af verdens mest effektive og succesrige efterretningstjenester, især med hensyn til spionage. Ved dannelsen i februar 1950 havde MfS ca. 1.100 medarbejdere. I efteråret 1989 var den fast ansatte medarbejderstab vokset til ca. 100.000, hvortil kom ca. 175.000 IM. Med et befolkningstal på 17 millioner vil det sige, at omkring 1 ud af 60 østtyske personer i DDR's sidste år på en eller anden måde var tilknyttet. Nogle hævder, at hvis man medregner lejlighedsvis meddelere, er fordelingen snarere en ud af seks personer. ¹² Under alle omstændigheder er der tale om en langt større andel end i andre østeuropæiske socialistiske lande. I USSR var 1 ud af cirka 6000 tilknyttet KGB, og i en mere anakronistisk sammenligning var 1 ud af 2000 tilknyttet det nazistiske Gestapo. Det høje tal vidner om MfS's evne til at gennemtrænge stort set alle aspekter af DDR-borgernes liv, men det lader også til, at antallet måske i enkelte tilfælde var et problem. I hvert fald gav et internt memo fra de turbulente måneder i efteråret 1989 udtryk for, at placeringen af de mange IM i kirkelige og oppositionelle kredse fik grupperne til at virke markant større, end de var! ¹³ Til en diskussion af MfS's effektivitet hører også, at organisationen selvfølgelig var i stand til at implementere et stort og næsten altomfattende overvågningssystem, men at den på den anden side blev hæmmet af et udstrakt bureaukrati og den kroniske afhængighed af SED, hvilket til en vis grad begrænsede initiativer og udvikling af optimale arbejds-gange.

MfS var underlagt den til enhver tid siddende generalsekretær for SED's centralkomité. Indtil 1971 var det Walter Ulbricht og derefter

¹⁰ Gieseke 2000, s. 54. Engelmann 1994, s. 22. Citatet er fra en MfS-manual fra 1976.

¹¹ Engelmann 1994, s. 25-27.

¹² Funder 2003, s. 53.

¹³ BStU: »Die Behörde der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR«. Gieseke 2000, s. 7f. Funder 2003, s. 53 og 174.

Erich Honecker, indtil Egon Krenz havde sin korte karriere i efteråret 1989. Organisationen blev først og fremmest personificeret af Erich Mielke (1907-2000), der var medlem af SED's centralkomité, deltog i dannelsen af MfS og fungerede som minister for statssikkerhed i perioden 1957-1989.¹⁴ Et af hans mottoer for MfS's virke var, at formålet var »at vide alt, og at rapportere om alt det, der er værd at vide«. Det hævdes af nogle, at MfS var en så massiv magtfaktor i det østtyske samfund og var så essentiel for regimets magtopretholdelse, at dets eksistens forlængede staten DDR's levetid.¹⁵

'Die Wende' 1989-90

Ministeriet var det vigtigste af SED's magtinstrumenter og var regimets mest virkningsfulde undertrykkelsesmiddel. Derfor blev organisationen og dens bygninger også hovedangrebepunktet i efteråret/vinteren 1989/90, da oppositionsgrupper stormede og besatte flere MfS-kontorer.¹⁶ Anledningen var også mere konkret. Da der i efteråret 1989 steg røg op fra MfS's afdelinger rundt omkring i DDR, blev det hurtigt åbenbart, at nogle af ministeriets ansatte var i færd med at destruere akter. Ansatte forsøgte, inden tjenestestederne blev stormet af borgerretsbevægelser i vinteren 1989/90, at makulere akter, især dem der indeholdt følsomme oplysninger.

MfS eksisterede på det tidspunkt faktisk ikke mere. Under de foregående måneders turbulens, murens fald og de mange fyringer af topchefer i DDR-regimet var MfS den 17. november 1989 blevet omdannet til AfNS (Amt für Nationale Sicherheit). Forbøgstaverne kom til at danne det i tysk sammenhæng ikke så velvalgte ord 'Nasi'. Den 4. december kom den første besættelse af ministeriets bygninger i Erfurt. Det fik en dominoeffekt. Hovedkontoret i Berlins Normannenstraße blev indtaget 15. januar 1990. Nogle steder udspandt der sig et næsten surrealistisk forløb, hvor vagterne til afdelingerne bad om at se de indtrængendes Ausweis, hvilket demonstranterne lydigt gjorde, hvorefter kontorerne i god ro og orden blev indtaget. De indtrængende fandt kaos og tydelige tegn på panik. Hundredvis af makulatorer var brændt sammen og sat ud i bagkontorer, og de ansatte havde derefter forsøgt at destruere så meget som muligt ved at rive papirerne i stykker med håndkraft.¹⁷

¹⁴ Suckut 2000.

¹⁵ Forfatteren Lutz Rathenow i tv-programmet Kontraste: *Die Freunde als Stasi-Spitzel*, 6. januar 1992. Rundfunk Berlin-Brandenburg.

¹⁶ BStU 1999b, s. 5.

¹⁷ Funder 2003, s. 9 og s. 61f.

Destruktionen af akter skete efter ordre ovenfra. Lederen af MfS, Erich Mielke, havde før sin afgang den 7. november befalet en generel tilintetgørelse i et forsøg på at sløre omfanget og karakteren af overvågningen.¹⁸ I november 1989 havde lederen af MfS's efterfølgerorganisation, det nydannede AfNS, givet instruks om »reduktion« af registrerede sagsforløb og andre operative materialer og informationer. En ministerrådsbeslutning fra 7. december 1989 tikkede på fjernskriver ind til alle afdelinger, og den indeholdt klare retningslinjer: »Regeringen pålægger lederne i AfNS omgående at destruere uberettiget anlagt materiale«. Ministerrådet besluttede samtidig, at alle MfS-ansatte som såkaldt »overgangshjælp« skulle sikres tre års fortsat løn. Regeringens talsmand Peter Koch begrundede dette med, at man ikke kunne »gøre ansatte ansvarlige for DDR's forkerte sikkerhedspolitik«, og med at det var nødvendigt at »sætte et punktum« for at kunne opnå »en ny begyndelse«.¹⁹

AfNS blev fortsat udsat for massiv kritik, og den 14. december 1989 blev det besluttet at opløse organisationen, hvilket skete endeligt den 31. marts 1990.²⁰ Alligevel var det først senere, den 24. august 1990, at Folketammeret vedtog en foreløbig lov om sikring og brug af de personrelaterede data fra MfS/AfNS med det formål at sikre den politiske, historiske og juridiske brug, og at give enkeltpersoner ret til indsigt i egne akter. I de mellemliggende måneder er der beretninger om, at materiale fortsat blev fjernet, og at forseglinger af arkivskabe blev brudt.²¹ Forhandlingerne om DDR's fremtid ved 'Det Runde Bord' endte desuden med en beslutning om, at materialet fra udlandsspionagen HV A skulle destrueres, da det blev vurderet at være for farligt at gemme, fordi det indeholdt følsomme oplysninger om andre stater.

Debatten om MfS-materialets fremtid foregik intenst i 1989-90. Skulle akterne være tilgængelige? Skulle de brændes? Skulle de først frigives efter 50 år? Skulle DDR-fortiden ignoreres, eller skulle man forsøge at finde beviser og eksempler på regimets karakter?²² I det første udkast til traktaten, der skulle danne grundlag for foreningen af de to Tysklande, var hensigten, at resterne efter MfS skulle overføres til Forbundsarkivet i Koblenz. Hos mange kritikere medførte det en frygt for, at arkivet blev

¹⁸ Engelmann 1994, s. 49f. Wagner 2001, s. 81.

¹⁹ TV-programmet Kontraste: *Stasi am Ende? – Die Auflösung des Geheimdienstes*. 2. januar 1990. Rundfunk Berlin-Brandenburg.

²⁰ Suckut 2000. Gieseke 2000, s. 96-102.

²¹ TV-programmet Kontraste: *Stasi am Ende? – Die Auflösung des Geheimdienstes*. 2. januar 1990. Rundfunk Berlin-Brandenburg.

²² TV-programmet Kontraste: *Vernichten oder aufbewahren? Stasi-Akten als politische Zeitbombe*, 13. marts 1990. Rundfunk Berlin-Brandenburg.

gemt væk, og det førte til voldsomme protester. Hovedkontoret i Normannenstraße blev besat af demonstranter, der indledte en sultestrejke. Resultatet blev, at udkastet blev genforhandlet, og i den endelige Einigungsvertrag blev der indført forholdsregler for brug af sagsakterne.²³ Det førte til en senere lov og oprettelse af institutionen med det lange navn, Den Forbundsbeholdningsmyndighed for Dokumenterne fra den tidligere Tyske Demokratiske Republiks Statssikkerhedstjeneste.

Et andet sted i Østberlin, på Otto Braun Straße 70-72, nær Alexanderplatz, ligger bygningerne, der rummer den centrale afdeling for Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, forkortet BStU. Myndigheden kaldes også Gauck-Behörde efter præsten Joachim Gauck, der var medgrundlægger af den systemkritiske organisation Neues Forum i Rostock, og som i 1990 efter 'die Wende' var blandt initiativtagerne til åbningen af arkiverne. Indtil oktober 2000 var han leder af projektet.²⁴ Mere direkte og prosaisk kaldes stedet for Stasi-arkiverne.

Indtrykket af BStU veksler mellem en opfyldelse af alle fordomme om DDR-regimets rigide rutiner og en oplevelse af udstrakt åbenhed. Mellem indtryk af fortidsbundethed og progressivitet. Alt skal frem i lyset, og vejen dertil er gjort bred. Men rutiner, procedurer og omgivelser efterlader også indtryk af sammensathed i stedets opgaver og karakter. Hvordan er det kommet dertil?

Fra forsejlet sikkerhedstjeneste til arkiv

Den første lov om MfS's arkivalier blev gennemført, da DDR som stat var på sit allersidste. I en foreløbig lov, »Gesetz über die besondere Behandlung der Stasi-Unterlagen«, vedtaget af det sidste siddende Folketage i DDR i august 1990, blev det fastslået, at enhver berørt skulle have adgang til informationer om sin egen person fra MfS's optegnelser. Endvidere skulle det forenede Tysklands Forbundslandtag senere tilvejebringe et lovgrundlag i overensstemmelse hermed.²⁵

På dagen for genforeningen af Tyskland, den 3. oktober 1990, ansattes Joachim Gauck som leder af den kommende institution. Den 7. november samme år åbnedes Mielkes kontor i Normannenstraße for offentligheden. Stort set fra den ene dag til den anden var det berygtede og fortiede kontor gjort til et museum. BStU fik sin juridiske bag-

²³ Funder 2003, s. 63f.

²⁴ BStU: »Joachim Gauck«.

²⁵ BStU: »Die Behörde der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR«.

grund i »Gesetz über den Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik«, også kaldet Stasi-Unteralagen-Gesetz eller slet og ret StUG, dateret 20. december 1991, med ikrafttræden den 29. december samme år. Den 2. januar 1992 åbnede BStU for aktindsigt, og der var med det samme 100.000 ansøgere.

Loven består af 48 paragraffer, der tilrettelægger BStU's virke, særligt med hensyn til rettigheder og procedurer i forbindelse med anvendelse af arkivalierne.²⁶ Der opereres med fire kategorier af personer, der har haft forbindelse med MfS: *ramte personer*, som MfS målrettet har samlet informationer om; *medarbejdere*, enten direkte ansatte med jobbet som hovederhverv eller de såkaldte IM, »Inoffizielle Mitarbeiter«; *begunstigede*, der er blevet hjulpet eller støttet af MfS, fx ved fritagelse for strafforfølgelse mod levering af oplysninger; og endelig *tredjeparter*, der forstås som alle øvrige personer, om hvem MfS – ofte tilfældigt, i forbifarten og ikke målrettet – har samlet informationer.

I §1 fastslås formålene og anvendelsesområderne for loven. I første række kommer den enkeltes mulighed for adgang til de indsamlede informationer, således at han/hun får mulighed for at opklare MfS's indflydelse på sin egen skæbne. Dernæst skal arkivet sikre og fremme »den historiske, politiske og juridiske bearbejdning af Stasi-sikkerhedstjenestens virksomhed«.

Arkivkonstruktionen har således (mindst) tre opgaver. For det første at tilvejebringe oplysninger til kategorien 'ramte (Betroffene)', tredjeparter, medarbejdere og begunstigede ved MfS ud fra personlige ønsker, behov og formål som kriterier. For det andet at muliggøre politisk/historisk bearbejdning via forskere, presse og medier. På denne måde adskiller arkiverne sig måske ikke fra et almindeligt dansk arkiv, der huser et blandet klientel af slægtsforskere, historikere og journalister. Men forvaltningen er i dette tilfælde langt mere penibel, også pga. lovens tredje omstændighed: at danne baggrund for retsforfølgelse og retssager. Disse sager har drejet sig om anklager mod tidligere MfS-ansatte og om erstatningssager til ofre for DDR-regimet (fx dopingofre), men er også gået uden for DDR's område, ved at materiale fra BStU er blevet inddraget i vesttyske sagsforhold, fx retssager mod vesttyske terrorister. Efter terrorangrebet 11. september 2001 gennemførte myndighederne også en omfattende eftersøgning i arkivet efter oplysninger om formodede terroristers livsforløb og baggrund, og arkivet danner nu også baggrund for forespørgsler fra lufthavnsmyndigheder i forbindelse med sikkerhedskontrol af ansatte.²⁷ Endelig danner BStU grund-

²⁶ BStU 2000a.

²⁷ BStU 2003, s. 23f.

lag for den såkaldte 'gaucking' (efter den første leder Joachim Gauck): I forbindelse med varetagelse af hverv, jobs og politisk repræsentation på forbunds-, forbundslands- og kommunalt plan efterprøves personers eventuelle aktive samarbejde med MfS. Denne proces kaldes i loven og i BStU's praksis for 'Regelanfrage' (standardforespørgsel). I folkeviddet er den blevet døbt 'Persilschein' (Persil-attest), opkaldt efter et vaskepulver. 'Regelanfrage' forsvares med, at den er et middel til at »støtte eliteskiftet i Østtyskland«²⁸, og den indgår derfor i den praktiske proces med at skabe et forenet Tyskland.

Den normale (vesttyske) tidsgrænse for arkivadgang til følsomme oplysninger er sat ud af kraft, og lovtæksten indeholder derfor også nogle meget specifikke og unikke forholdsregler. I §12, stk. 3 fastlægges således behandlingsforskrifter for forskellige ansøgningskategorier, og det bestemmes, at sager omhandlende rehabilitering og modbevisning af anklager om samarbejde med MfS skal behandles som hastesager. I §13, stk. 6, omhandlende »ramte og tredjeparters rettigheder«, fastlægges en mindstealder, hvorefter meddelere, der på gerningstidspunktet var under 18 år, ikke må afsløres. §13 foreskriver anonymisering og overstregning af personrelaterede informationer om »ramte og tredjeparter«. Endelig bestemmes det i §§20-21, at oplysninger om samarbejde med MfS (Regelanfrage) kun må anvendes til ulempe for den pågældende person i de første 15 år efter lovens ikrafttræden – dvs. indtil 2006. Der er således sat personbeskyttende og retslige filtre på anvendelsen af arkivalierne.

Dette er helt tydeligt i lovgrundlaget for den del af arkivets formål, der omhandler den politiske/historiske og journalistiske bearbejdning (§ 32). I disse tilfælde udleveres de personrelaterede oplysninger kun i overensstemmelse med fastlagte kriterier. Den registrerede person skal således være/have været en del af 'samtidshistorien' (Zeitgeschichte) eller indehaver af en politisk funktion eller erhverv. Som forsker får man ikke de originale dokumenter i hånden; alt fotokopieres og tilføjes de påbudte overstregninger:

²⁸ BStU 2003, s. 33.

Se Devisen f

Abteilung XXII BSU
000007 Berlin, den 28. 07.78

Aktenvermerk *Q.*

Erste Erkenntnisse zum Charakter der Verbindungen [redacted] - [redacted] Bln. 46

Till M e y e r gab am 22.01.1969 bei seiner Einreise in die Hauptstadt der DDR über die Güst Heinrich-Heine-Straße gegenüber Genossen der FKE an, unter anderem zu seinen [redacted] einreisen zu wollen.

Entsprechend vorliegenden ersten Erkenntnissen handelt es sich bei der [redacted] um eine [redacted] des Till M e y e r . Unter Berücksichtigung der Tatsache, daß [redacted] der [redacted] des Till Meyer ist und die [redacted] eine Schwägerin des Till Meyer ist, wäre das gleiche Verwandtschaftsverhältnis gegeben. [redacted] geborene [redacted] wäre somit eine [redacted] des [redacted] und somit zugleich auch eine [redacted] der [redacted] verheiratete [redacted].

Der Ursprung der Beziehungen [redacted] - [redacted] dürfte somit mit Wahrscheinlichkeit in Verwandtschaft bestehen. Die in den Jahren 1973, 1976, 1977 und 1978 seitens der [redacted] und ihrer Angehörigen zu der [redacted] bzw. zu [redacted] erfolgten Einreisen in die Hauptstadt der DDR wären somit vordergründig mit verwandtschaftlichen Charakter zu deklarieren. Hintergründig ist aus einem Brief des Till Meyer an die [redacted] datiert vom 10.7.77 erkennbar, daß [redacted] als Überbringer von irgendwelchen nicht näher bezeichneten Dokumentationen des Till Meyer potentiell genannt werden. Es ist somit nicht auszuschließen, daß die [redacted] oder ihr [redacted] eine direkte Rolle im Rahmen der Beziehungen Till Meyer - [redacted] bzw. auch [redacted] spielen.

Im Zuge der Überprüfung und Bearbeitung dieser Verbindung ist zu beachten und herauszuarbeiten, ob und inwieweit Zusammenhänge zwischen der durch [redacted] zu [redacted] am 8.4.78 erfolgten Einreise und dem am 27.5.78 aus der westberliner Haftanstalt Alt Moabit 12 a entwichenen Till M e y e r und dessen Flucht über die Hauptstadt der DDR nach Bulgarien bestehen.

Hoffmann
Hauptmann W. 100 8233
10-1

(Kilde: Aktenvermerk 28. 7. 1978. BStU. MfS HA XXII Nr. 1191, s. 7.)

Overstregningerne skal især sikre anonymisering af personer og adresser. I overensstemmelse med reglen om, at kun personer tilhørende 'die Zeitgeschichte' må komme til forskerens kendskab, fremstår personer kun med genkendelige data og navns nævnelse, hvis deres rolle i den pågældende sag allerede er offentligt eller historisk kendt, fx gennem avisartikler, erindringer eller interviews. Andre kriterier for overstregningerne er fx helbredsoplysninger, private tanker og følelser, økonomiske forhold, 'opskrifter' i forbindelse med bombefremstilling, oplysninger om parforhold eller intime forbindelser, eller betegnelser for et narkotikum, en person på et givet tidspunkt har været afhængig af.²⁹

²⁹ Se forhørsprotokoller for Michael Baumann, 5. 12. 1973 og 18. 12. 1973. BStU, MfS AP 73104/92, s. 93f.; s. 98f. Og forhørsprotokol for [anonymiseret] 18. 12. 1973, BStU, MfS HA IX (AU), 2984/74, s. 119f.

Overstregningerne kan i enkelte tilfælde være så massive, at akter er blevet uforståelige og umulige at placere i en meningsgivende sammenhæng.

Hvad der fra et alment arkivmæssigt synspunkt også er specielt er, at 'Betroffene (ramte)', tredjepersoner, eller nærtstående til savnede eller døde ikke skal betale for arkivtilgang, mens der opkræves gebyr fra fx forskere og journalister. Hvad der måske er mere kontroversielt er, at personer registrerede som medarbejdere ved MfS skal erlægge et ikke nærmere opgivet beløb for at opnå aktindsigt.³⁰

Et eksplicit formål med BStU er at hjælpe enkeltpersoner med »at generhverve deres biografi«. ³¹ Opdraget har altså en personlig-biografisk dimension. Således får stedet en nærmest terapeutisk funktion i såvel person- som samfundsmæssig forstand. I evalueringsrapporter vies lange afsnit til gennemgang af spørgeskemaundersøgelser, hvor de stillede spørgsmål i høj grad rettes mod afdækning af psykologiske og følelsesmæssige konsekvenser af enkeltborgeres aktindsigt. BStU har også en borgerrådgivning, der bl.a. formidler kontakt til psykologisk hjælp.³²

StUG er enestående og usammenlignelig i den forstand, at den for første gang har skabt mulighed for en så omfattende og så tidsnær indsigt i en statsikkerhedstjenestes arkivalier. Den omfattende arkivåbning er også unik set i en eks-østblok-sammenhæng, hvor de fleste af de tidligere socialistiske lande har bevilget en vis arkivadgang, men under langt strammere restriktioner end de tyske. Hovedformålet har i disse lande været den såkaldte 'lustration', der med anvendelse af et udtryk, der oprindeligt er religiøst og betyder rituel renselse for synd, har benyttet akterne til afklaring af enkeltpersoners skyld og ansvar i retsforfølgelses- og ansættelsesøjemed,³³ men hvor opgøret har resulteret i en de-facto-amnesti. Det er så efterfølgende blevet kritiseret for at have ført til en art institutionel amnesi.³⁴ Det tyske forløb bunder utvivlsomt i, at DDR var det eneste østblokland, der decideret forsvandt og blev annekteret af et andet land, mens de andre lande fortsatte under de samme navne og med de samme territoriale afgrænsninger, bortset fra Tjekkoslaviet og Jugoslavien, der blev opdelt i mindre stater. En del af forklaringen er vel også, at Tyskland som det eneste land har haft økonomisk

³⁰ BStU 1999b, s. 15.

³¹ BStU 1999a, s. 7.

³² BStU 1999a, s. 9-25. BStU 2003, s. 22.

³³ For Polens vedkommende: se Wojcichowski 1993, s. 73-75. I Tjekkiet havde man indtil 2003 kun adgang til at få udleveret sin egen personlige sagsmappe, hvis man havde været under observation af den tjekkoslovakiske pendant til MfS, StB (Statni bezpecnost). Forskning og journalistik har dermed haft trange kår. Schmidt 2003.

³⁴ Maier 2000, s. 473f.

mulighed for et så omfattende tiltag – BStU koster den tyske stat ca. 100 millioner € om året.³⁵ I de seneste år er der dog i flere tidligere østblok-lande processer i gang, der skal resultere i større åbenhed og bedre adgangsmuligheder, både for den enkelte borger, der søger indsigt, og for forskning og medier.³⁶ Siden 1989 kan meget materiale dog være forsvundet eller kasseret på mere eller mindre tilfældig vis, og der vil derfor næppe være tale om et så omfattende arkivmateriale som i DDR’s tilfælde.

BStU er organiseret mere eller mindre som en kopi af MfS’s organisation. Der findes store centrale afdelinger i Berlin, samt 14 provinsafdelinger. Beslutningen om at opretholde denne decentralisering bunder hovedsageligt i organisatoriske og arkivalske årsager. Det er vurderet som mest hensigtsmæssigt at videreføre sikkerhedstjenestens delvis lokalt baserede konstruktion i arkiverne.

I sin seneste beretning fra 2003 opgjorde BStU sit personale til ca. 2.397 ansatte – 1.379 i Berlin, og i de 14 provinsafdelinger tilsammen 1.018. De har haft og har fortsat travlt. Status i 2003 var, at der siden 1991 var indløbet over 5 millioner ansøgninger om aktindsigt, heraf søgte godt 2 millioner om indsigt i egen sag, 3 millioner forespørgsler drejede sig om sager som rehabilitering, ‘Regelanfrage’ og pensions-spørgsmål, og 14.000 ansøgninger er kommet fra forskere og medier.³⁷ Ventetiden er på op til flere år. Sager, der angår rehabiliterings-spørgsmål, har forrang og søges behandlet inden for 6 måneder.³⁸

Flere end halvdelen af de ansatte er over 50, og hovedparten (ca. 95 %) har østtysk baggrund. Ansatte må dog ikke have arbejdet for MfS. Ved stiftelsen af BStU blev der i formålsbeskrivelsen lagt vægt på, at de ansatte havde livserfaring fra DDR. Begrundelsen var, at de skulle have evne til indlevelse i de ofte følsomme og smertefulde konfrontationer, brugerne ville komme ud for. Det kriterium har man dog ikke kunnet efterleve i den i 1992 dannede afdeling ‘Bildung und Forschung’, hvor 2/3 af de ansatte har vesttysk baggrund. Til det første stillingsopslag kom der 856 ansøgere til 4 videnskabelige stillinger. Der har været kritik af ansættelseskriterierne. Udgangspunktet har været, at ansatte ikke

³⁵ Ash 1997, s. 202. BStU 2003, s. 9.

³⁶ BStU 2003, s. 107ff.

³⁷ BStU 2001 og 2003. I slutningen af 1990’erne var der indkommet 82 ansøgninger om aktindsigt fra Danmark, hvilket gav en førsteplads i opgørelsen af udenlandske ansøgere (BStU 1999a, s. 69). Det er tankevækkende, at interessen har været så stor, at flere danskere end fx amerikanere har ansøgt. Årsagen må findes i, at Danmark var så geografisk tæt på DDR, at der har været en del kontakter, som især journalister har sat sig for at efterforske.

³⁸ BStU 2003, s. 20f.

måtte have samarbejdet med det østtyske regime. De meriterede østtyske forskere, der måtte findes, havde indordnet sig under regimet og som regel været en del af det. De anses derfor i dag ikke for at være brugbare i den nye 'politisk korrekte' sammenhæng. Størstedelen af de statsansatte østtyske historikere blev efter genforeningen afskediget af grunde som MfS-virksomhed, for ringe eller for ideologisk forskningsvirksomhed, eller for medvirken ved bortvisning af systemoppositionelle studerende.³⁹ De tilbageværende østtysk uddannede historikere blev som ikke-integrerede og mere eller mindre åbenlyse systemmodstandere bremset i karrierevejen under DDR-regimet, og har derfor haft et for mangelfuldt cv til at kunne konkurrere på et så højt niveau.⁴⁰

185 hyldekilometer

Stasi-arkivet er et monstrøst apparats efterladenskaber. Der er oplysninger om 4 millioner østtyskere og 2 millioner vesttyskere. BStU's arkivbestand omfatter 185 km materialer, heraf er ca. 65 % indtil 2001 registreret. Hovedparten af dokumenterne er skriftligt materiale, men der findes en stor gruppe AV-materiale i form af 360.000 fremkaldte billeder, 600.000 negativer, 24.000 dias, 3.850 videobånd, 730 filmruller og 99.600 kassettebånd.⁴¹

Det er, hvad der turde være fremgået af ovenstående, ikke et almindeligt arkiv at besøge som historiker. Det gælder også med hensyn til de arkivalier, man får i hænderne. Der er for det første meget, der mangler. Indtil begyndelsen af 1989 var der i MfS-regi ikke fastlagt kassationsbestemmelser. Et regulativ fastlagde da nogle regler, men man regner ikke med, at betydende akter er forsvundet, før en anderledes motiveret kassationsbølge indtrådte om efteråret, da MfS-ansatte som ovenfor beskrevet søgte at slette sporene efter ministeriets virksomhed. I samme periode erhvervede CIA sig på uafklaret og lyssky vis mikrofilmoptagelser af dele af arkivet under den såkaldte 'Rosenholz'-operation. Rosenholz-arkivet bestod af mikrofilmoptagelser af udlandsafdelingen HV A's kartotek, og indeholdt navne på alle, der havde været agenter, eller som HV A havde beskæftiget sig med. Efter langvarige forhandlinger mellem USA og Forbundsregeringen blev arkivet afleveret til BStU scannet ind på flere hundrede cd-rommer, men det er vel næppe muligt at afgøre, om USA har afleveret alt.⁴² Der var altså

³⁹ Maier 2000, s. 463.

⁴⁰ Debat i Forbundsdagen 13. juni 1991. Henke (red.) 1993, s. 96, 103 og 116.

⁴¹ BStU: »Die Abteilung Archivbestände«; BStU 2001.

⁴² Larsen 2003.

allerede i udgangspunktet for BStU’s virke tale om et molesteret arkiv.

Meget kunne i 1989-90 destrueres. Det, der især er (søgt) fjernet, er offer/gerningsmandsakter, materiale om MfS’s arbejde i Vesten, IM-akter, overvågningsrapporter fra den østtyske litterære scene, sager der handlede om dødsfald forårsaget af MfS, og materiale om de kirkelige og oppositionelle grupper. Endvidere drejer det sig især om akter fra det sidste årti inden DDR’s opløsning og om aktive sagsforløb. Det handlede altså om de mest følsomme områder, og herudover blev HV A’s materiale som nævnt destrueret.⁴³ MfS var i løbet af 1980’erne begyndt at overføre meget materiale til elektroniske datamedier, og disse bånd blev efter en ministerrådsbeslutning af 26. februar 1990 dømt til destruktion. Begrundelsen var, at de lagrede informationer kunne findes andre steder i kartoteker og akter, hvilket kritikere dog betvivler.⁴⁴

Det lykkedes altså at destruere en del af MfS’s dokumenter. Det lykkedes delvist for en anden stor del, der blev efterladt maskinmakuleret eller iturevet ved håndkraft, i tilsammen 15.587 plastsække (ca. 16.000 hyldemeter), der i dag søges rekonstrueret af en projektgruppe i Zirndorf ved Nürnberg. Indtil 2003 havde gruppen fået rekonstrueret 519.132 enkeltsider, svarende til indholdet af ca. 225 sække, og der mangler stadig ca. 15.000 hyldemeter. I gennemsnit genskaber hver medarbejder 10 sider om dagen.⁴⁵ Så der er lang vej igen, om end computerprogrammer er ved at være intelligente nok til at forestå rekonstruktionen, så målet kan nås inden de ellers beregnede 375 år! Implementeringen af disse programmer er dog afhængig af en ekstra og meget stor bevilling til BStU.⁴⁶ Hullerne i arkivet er selvfølgelig et problem, men det mindskes betragteligt, fordi MfS’s bureaukratiske procedurer og vidtforgreneede organisation bevirkede, at mange akter cirkulerede i flere afdelinger, og duplikater var som regel standarden. Hvad der mangler det ene sted, kan derfor ofte findes et andet, og på grund af akternes mange krydshenvisninger til hinanden er mange forløb vel-dokumenterede, selvom enkeltdele mangler. Selvom HV A’s arkiv blev destrueret, findes dets akter for ca. halvdelen vedkommende i andre afdelinger i kopier. Derfor er lakuner og huller ikke så massivt et pro-

⁴³ BStU: »Die Abteilung Archivbestände«. Se også BStU 1999a, s. 56. Funder 2003, s. 61f.

⁴⁴ TV-programmet *Kontraste: Vernichten oder aufbewahren? Stasi-Akten als politische Zeitbombe*, 13. marts 1990. Rundfunk Berlin-Brandenburg.

⁴⁵ Villinger 2001. BStU 1999a, s. 55. BStU 2001. BStU 2003, s. 13 og 17.

⁴⁶ Blum 2000. BStU 2003, s. 17.

⁴⁷ BStU: »Die zentralen Karteien F 16 und F 22«.

blem, som det måske kunne synes. Det største problem med at navigere i arkivet er i højere grad at vide, hvor man skal søge.

Tilgangen til akterne baserer sig på millioner af kartotekskort, også kaldet 'KK' (Karteikarte). På over fem millioner af disse indgangskort, der tilsammen fylder to arkivsale, er angivet navne, fødselsdato, adresser og beskæftigelser på personer. I højre hjørne af KK er angivet, i hvilket ministerium eller afdeling personen er registreret. Ud fra dette kort kan det ikke afgøres, hvilken forbindelse vedkommende person havde til MfS. Her må man gå videre til det såkaldte Vorgangskartei, der indeholder oplysningerne om disse forbindelser, hændelsesforløb, dæknavne etc. Hvis en person var tilknyttet MfS, kan der således her findes oplysninger om den såkaldte IM-kategori.

I Vorgangskartei findes der oplysninger om en ansats operative ansvar, tjenesteenhed og forbindelser op og ned i meddelelsessystemet. Det kan også fremgå, om den pågældende person i stedet er 'Betroffene', dvs. udsat for efterforskning, eller som det udtrykkes: »operativ bearbejdning«. Her kan der så være angivelser af, hvilke forseelser personen anses for at have gjort sig skyldig i, og hvilken form 'bearbejdningen' har haft (overvågning, forhør etc.).⁴⁷

Andre indgange i arkivet baserer sig på det såkaldte Personenkartei F 16, hvor alle personer, der på nogen måde figurerer i akterne, er indførte. Det samme gør sig – med lokaliteter og organisationer – gældende i Objektkartei F 17. Arbeitskartei F 77 var for MfS hovedsageligt beregnet til statistisk brug, idet det henviste til registrerede sagsforløb, men har for BStU vist sig at få en nøglefunktion til afkodning af dæknavne.⁴⁸

BStU's katalogisering er i sagens natur præget af et hulter-til-bulter-princip: Når en akt er samlet og evt. rekonstrueret, bliver den tilgængelig. Kronologi og temaer er derfor noget, man selv må konstruere, også fordi så stor en del af materialet er ordnet i overensstemmelse med MfS's primære arkiveringsprincip, nemlig med personnavne som indgang. Man er dog i de senere år begyndt at registrere akter tematisk.⁴⁹

Formålsløst nonsens eller brugbare kilder?

Kritikken af brugen af arkiverne efter DDR har til tider været sønderlemmende. Leif Davidsen lader i sin roman *De gode søstre* en af hovedpersonerne udtale:

⁴⁸ Engelmann 1994, s. 38f.

⁴⁹ BStU 2003, s. 14.

⁵⁰ Davidsen 2001, s. 209.

Jeg kan ikke lade være med at smile ad deres [den danske efterretningstjenestes] naivitet. De tror, at Stasi-arkiverne rummer en objektiv sandhed. Som om de var historiske dokumenter, som seriøse forskere kunne bruge. Stasi skrev ikke sandheden. Stasi skrev en fortsat fiktionsroman, hvor agenter og meddelere, spioner og føringsofficerer, skyldige og uskyldige var deltagere i en bizar føljeton med eller uden deres viden. Det handlede ikke om at indberette sandheden. Det handlede om at gøre sig selv vigtig og imponere sine overordnede. (...) Der var ingen, der regnede med, at det skulle læses. Der var ingen, der regnede med, at overdrivelserne, manipulationerne og de halve sandheder og hele løgne på noget tidspunkt skulle studeres som forskningsmateriale. Det ville en historiker aldrig gøre. En historiker går til levningerne, ikke til fortolkningerne.

‘Irma Pedersen’ i Leif Davidsen: *De gode søstre*.⁵⁰

Samme holdning har Davidsen fremført i interviews, fx med udtalelsen »Hvor meget kan vi stole på det, der står i spionarkiverne? Er der ikke lige så meget fiktion og overdrivelse, som der er fakta?«. ⁵¹ Ikke desto mindre er der faktisk en del historikere, der bruger arkiverne! Davidsens vurderinger bygger på en noget klichépræget opfattelse af historikernes arbejdsmetode, og en for håndfast og forældet sontring i forhold til kilders værdi. MfS-arkivalierne er besværlige at fastlægge i forhold til en traditionel kildekritisk og normativ sontring mellem levn og beretning, primær og sekundær kilde etc.⁵² Men det er der for så vidt ikke noget specielt ved, idet næppe mange kilder kategorisk og entydigt lader sig artsbestemme på den måde, og dette kildesyn er af de fleste også forladt til fordel for en opfattelse af, at en kildes værdi skal ses som et resultat af det spørgsmål, man stiller til den, altså i en funktions- eller kontekst-sammenhæng. Forholdet mellem kilden og virkeligheden er meget forskelligartet.

MfS’s virke var i ekstrem grad præget af skriftlighed. Derfor er der i dag så store mængder af materiale tilbage fra SED-regimet. Det har ført til fremsættelsen af en tese om, at ministeriet blev kvalt i sine egne materialer og formålsløse indsamlinger – at systemet så at sige ikke tjente til

⁵¹ Andersen 2001.

⁵² Engelmann forsøger lidet overbevisende at gøre forsøget i forhold til traditionel tysk kildekritisk sontring mellem »Überreste« og »Berichte«, fastlæggelse af beretterens tidsafstand til det skete etc. Engelmann 1994, s. 12ff.

⁵³ Engelmann 1994, s. 8ff.

andet end sin egen sygeligt dokumenterede reproduktion, hvilket også kommer til udtryk i Leif Davidsens vurderinger. Når man sidder med arkivalierne, er indtrykket dog ikke, at MfS kun var en stor maskine på tomgangskørsel. Informationsindsamlingerne havde et klart defineret formål, som de også opfyldte: at levere oplysninger til beskyttelse af DDR i forlængelse af SED's opdrag. De ansatte var ikke naive robotter, men bedrev selv en art kildekritik over for indkomne oplysninger, der skulle vurderes.⁵³

Visse karakteristika skal man dog være specielt opmærksom på i forbindelse med arkivanvendelsen. Mange dokumenter er personers indberetninger til en ledelse, og her vil den berettende ofte bestræbe sig på at sætte sit eget arbejde og sin egen indsats højt. Dokumenterne blev således her også tilrettet en foresats forventninger og afspejler ikke automatisk sandheder. I det østtyske system var mange rettigheder forbundet med, at man var pligttro over for systemet. Ansatte eller IM kan have givet deres oplysninger et ekstra *schwung*, for dermed at fremstå i et bedre lys. Avancementer eller blot bibeholdelse af stillinger kunne gøres afhængige af, at man lod sig hverve til IM. Der findes i den forbindelse også eksempler på rapporter, der var direkte konstruerede – en hvervet IM blev bedt om oplysninger om en bestemt person, og de aftalte i fællesskab, hvad han skulle indberette.⁵⁴

Endvidere indgik dokumenterne i en form for liturgi; de udtrykte dele af bestemte politiske DDR-ritualer. Ideologiseringsgraden var høj, og derfor bar mange tekster præg af doktrinære og politiske sprogregler. Skønmalerier og bortforklaringer var således – som i det øvrige DDR-vraggoods – hyppigt forekommende. Det er tydeligt på det diskursive plan. Den marxistisk-leninistiske ideologi satte en standard, der må forstås som en permanent underliggende kode for mange ytringer. Udtryk som 'PID' (politisch-ideologische Diversion) eller 'PUT' (politische Untergrundtätigkeit) blev anvendt som selvfølgeligheder og skurrede næppe i frembringernes skolede ører. Ord som 'fredspolitik' eller 'fredsbevarende politik' blev anvendt som konsekvente eufemismer for østtysk udenrigspolitik. Berlinmuren blev kaldt en »antifascistisk beskyttelsesmur«, og flugtbevægelsen fra DDR blev kategoriseret som »organiseret menneskehandel, styret fra Vesten«. ⁵⁵ Fænomener som disse gør det interessant og nødvendigt at være opmærksom på sprogbru- gen i MfS's dokumenter.

I deres bøger om forbindelser mellem Danmark og MfS fastslår

⁵⁴ Ash 1997, s. 206.

⁵⁵ De to sidste eksempler er fra BStU 2000c, s. 57.

⁵⁶ Herborg/Michelsen 1996, s. 19.

Mette Herborg og Per Michaelsen, at MfS-akter »ikke i sig selv er 100 pct. sandhedsbeviser«, og at kildekritik er nødvendig.⁵⁶ De overser dog ofte – eller vælger at ignorere – at MfS’s sprogbrug var rituel, og det resulterer i, at de tager MfS-ansattes afrapporteringer om danske udtalelser for pålydende. De fælder en moralsk dom over den fhv. statsminister Poul Hartling, idet MfS-referatet af et møde mellem ham og et medlem af SED’s politibureau, Werner Lamberz, på østtysk grund i 1976 ifølge Herborg/Michaelsen »viser, at Hartling over for en nøglefigur i en fremmed og totalitær stat ikke undså sig for at mistænkeliggøre ledende danske socialdemokrater og skamrose DKP-formanden Knud Jespersen«. Som belæg for dette fremfører forfatterne udpluk af MfS-rapporten, hvor Hartling skulle have omtalt Knud Jespersen som en reel og fair modstander, »ikke som så mange socialdemokratiske politikere«. Endvidere beskriver rapporten i floromvundet sprog Hartlings rosende ord om »DDR’s resultater på det økonomiske, kulturelle, sociale og politiske område« og DDR’s respekt for og pleje af »de tyske humanistiske traditioner«. ⁵⁷ Denne tolkning er dog problematisk, og tager ikke højde for den situation, som den agter at beskrive. Det afgørende er, at det faktisk ikke er muligt at være sikker på, at Hartling virkelig sagde disse ting. Når de danske forfattere bruger indberetningen til at klandre Hartling ved at lægge ordene fra MfS’s rapport i hans mund som direkte citat, så glemmer de i deres vurdering at tage højde for, at en MfS-rapport ikke nødvendigvis er objektiv. MfS-ansatte var skolede i bestemt sprogbrug, og ’politisk korrekte’ fordrejninger var ikke sjældne fænomener. Desuden var det for enhver rapportør vigtigt og ofte uomgængeligt at gøre et godt indtryk hos sine foresatte, og det kunne ske ved netop at politisere og korrekse de egentlige hændelser.

Nu er der selvfølgelig forskel på, hvad journalister og historikere skriver, og hvilke rammer der er for deres arbejde. Der er dog også mange fælles vilkår og standarder. Herborg/Michaelsen har en tydelig dagsorden: deres vigtigste formål er afsløringer af samarbejde mellem det østtyske regime og (helst kendte) danskere. Afsløringsønsket motiveres med ønsket om at medvirke til, at Danmark igen bliver »et liberalt og demokratisk fædreland«. ⁵⁸ De forstår således det danske bureaukrati og institutioner som Danmarks Radio og til en vis grad universiteterne som umiskendeligt påvirket af marxistisk-leninistisk ideologi, og dele af det danske samfund forstås som DDR’s arvtagere. Denne optik

⁵⁷ Herborg/Michaelsen 1996, s. 45, s. 224.

⁵⁸ Herborg/Michaelsen 1999, s. 13.

⁵⁹ BStU 1999a, s. 5.

og dagsorden slører evnen til at vurdere kilderne i deres rette sammenhænge.

Hvordan kan man så bruge arkivet? En farbar kildekritisk vej er at have de nævnte forbehold in mente ved læsningen af kilderne. Oplysninger fra forskellige sagsakter og MfS-afdelinger kan holdes op mod hinanden, idet meget på denne måde kan verificeres eller falsificeres, og i hvert fald næsten altid uddybes kvalificeret. Endvidere er karakteren af det til kilden stillede spørgsmål også væsentligt for opfattelsen af kildens sanddrøhed og dermed svarets kvalitet og vederhæftighed. I ovennævnte eksempel med Poul Hartling er der fx forskel på at stille spørgsmålene »Hvad sagde Poul Hartling under mødet med Lamberz« og »Hvordan italesatte det østtyske regime mødet mellem Lamberz og Hartling? Hvorfor gjorde de det på den valgte måde? Hvad anså regimet for vigtigt ved denne episode?«. Det første spørgsmål er svært at svare på ved at bruge MfS-kilderne, mens man er på mere sikker grund i besvarelsen af de sidste.

Tabernes selvforhør eller sejrherrenes triumferen?

Det er tydeligt, at BStU's dannelse og lovgrundlag ikke er problem- og konfliktfrie. Læser man stedets publikationer, fremhæves gang på gang arkivets rolle og forpligtelser »i tjeneste for den samfundsmæssige transformationsproces, for diktaturofrenes interesser og for den politiske dannelse«. ⁵⁹ Et motto er »ingen fremtid uden fortid«. ⁶⁰ I BStU's selvforståelse tjener myndigheden »erindringskulturen og dermed opbygningen og konsolideringen af civilsamfundet«. ⁶¹ Det afspejles blandt andet ved, at institutionen afholder seminarer for undervisere og elever, udgiver bøger og arrangerer udstillinger, filmforevisninger, foredrag og projektdage. Institutionen ses som del af den »politiske opdragelse« i processen med at forene Tyskland og får dermed ydermere en uddannelsesrettet/pædagogisk funktion. ⁶² Samtidig fremhæves kravet om objektivitet, upartiskhed og uvildighed i sagsbehandlingen, især over for tidligere ansatte eller begunstigede hos MfS. I BStU's vurdering af sin egen funktion udtrykkes det således:

⁶⁰ BStU 2001.

⁶¹ BStU 2003, forord s. 5.

⁶² Se fx de to udgivelser *Begleitinformation* og *Fragebogen/Schülerbogen* til BStUs permanente udstilling i Berlin: »Staatssicherheit – Machtinstrument der SED-Diktatur«. BStU 2000c og 2000d.

⁶³ Engelmann 1994, s. 52.

At foretage politisk-moralske vurderinger, at drage konsekvenser eller at iværksætte sanktioner er forbeholdt de ansøgende personer, organisationer og institutioner – de er ’bearbejdningens’ egentlige subjekter.⁶³

Idealet er at fungere som et hvilket som helst historisk arkiv, men det vanskeliggøres af de klare politiske og juridiske opdrag, der danner grundlag for selve funktionen. Og det vanskeliggøres især af dilemmaet mellem ønsket om at være et normalt arkiv og kravet om på samme tid at skulle have en normativ og politisk opdragende funktion.

Der har da også været kritik af BStU og dens funktion. Dele af PDS (Partei des Demokratischen Sozialismus), der i det tyske politiske liv fungerer som en efterfølger til det østtyske SED (Sozialistische Einheitspartei Deutschland), vender sig ikke overraskende massivt mod BStU. Argumentationen er her, at de undertryktes interesser rykkes for meget i forgrunden. Partiet bærer ved til de Kafka’ske opfattelser af stedets hemmelighedskarakter og uigennemsigtige konstruktion, og hævder dermed en kontinuitet mellem MfS og BStU. Ulla Jelpke (PDS) fremførte synspunktet ved lovforslagets (StUG) fremlæggelse:

Mine damer og herrer, hvis dette forslag bliver til lov, så har Stasi midt i sit nederlag vundet en sejr: (...) Moderniseret og hævet op på en standard, der svarer til verdens mest moderne sikkerhedssystemer, vil de sørgeligste kapitler af Stasis arbejde blive fortsat.⁶⁴

Fra PDS kom også det nok mest radikale forslag til, hvordan man skulle forholde sig til MfS’s efterladenskaber: at destruere akterne eller indkapsle dem i beton.⁶⁵ Denne holdning ytres også af Mathias Wagner. Han mener, at BStUs virke »er som en magtelite at sætte en anden magtelite ud af spillet«, og at fokuseringen på MfS fører til en kriminalisering af hele DDR.⁶⁶ Wagner var arkivar i det tidligere DDR og blev efter genforeningen ansat i BStU. I 1996 blev han afsløret som tidligere IM og øjeblikkeligt fyret. Kritikken er dog ikke kun kommet fra PDS eller MfS-side. Mere generelle indvendinger fra både øst- og vesttysk side går på, om mål og idealer for en overgang fra diktatur til demokrati overhovedet lader sig institutionalisere og omsætte i lov. Er et apparat med

⁶⁴ Henke (red.) 1993, s. 160.

⁶⁵ Beskrevet hos Geiger 1993, s. 35.

⁶⁶ Wagner 2001, s. 7 og 175.

⁶⁷ BStU 2003, s. 39.

så udpræget bureaukratiske strukturer som BStU i det hele taget egnet hertil? Eller er det et symptom på en særlig tysk tendens til at oprette myndigheder ('Behördenweg'⁶⁷)? Og er et åbent arkiv farligere end et lukket?

Ofre for regimet har udtrykt ønske om, at en personlig ret til at korrigere MfS's fejltagelser i egne akter skulle lovfæstes.⁶⁸ Ud fra en historiefaglig betragtning ville dette forståelige ønske gøre mange akter noget nær ubrugelige, men det illustrerer konflikten om, for hvis skyld arkivet er skabt: for at enkeltofre kan få indsigt eller for at det fællestyske samfund får viden. Nogle kritikere frygter, at den stærke fiksering på MfS og dets arv i form af ophobningerne af papir resulterer i, at fokus på DDR forskydes, og at MfS's rolle i det østtyske samfund overvurderes i forhold til partiet SED, der trods alt stod som beslutningstager over for MfS som befalingsmodtager.⁶⁹ Den største betænkelighed er, at DDR's historie kommer til at fremstå som en underafdeling af MfS's historie. Andre mener, at MfS's betydning for DDR's historie ikke kan overvurderes, fordi ministeriet var en så central del af systemets magtopretholdelse og havde så store socialpsykologiske effekter på det østtyske samfund.⁷⁰ Det blev også illustreret af, at det var MfS og ikke partiet SED, der blev mål for demonstrationer og besættelser i 1989-90. MfS var regimets mest indlysende repræsentant.⁷¹ Man kan tilføje, at et autoritært regimes kildemateriale ikke kan sammenlignes med et demokratis. Fraværet af et demokratisk debatforum, fri meningsudveksling, uafhængige aviser og den offentlige mening som selvstændig aktør gør tilgang til andre kildegrupper næsten umulig.

Som følge af sammenblandingen af private, politiske og juridiske formål med institutionen BStU opstår der også problemer i forhold til enkeltpersoners ønsker om aktindsigt. En ofte set graffiti på østtyske mure i 1989/90 var »Freiheit für meine Akte«, og en personlig sagsmappe opfattes af mange som en personlig ejendel, ikke som et samfunds arkivlæg. Derfor klager mange over, at der kan optræde overstregninger og anonymiseringer i det materiale, de får udleveret, hvilket er myndighedens administration af lovens bogstav om personers retssikkerhed. De mange anonymiseringer kan gøre dokumenter mere eller mindre uforståelige, og der er derfor kommet forslag om, at BStU i stedet for skulle foretage pseudonymiseringer, dvs. kalde omtalte per-

⁶⁸ Fuchs i Forbundsdagsdebatten 13. juni 1993. Henke (red.) 1993, s. 88.

⁶⁹ BStU 1999a, s. 5-7, s. 64.

⁷⁰ Suckut 1993, s. 56.

⁷¹ Funder 2003, s. 58.

⁷² BStU 2003, s. 85.

soner for A, B, C etc., så der var større chancer for at rekonstruere begivenhedsforløb. Denne procedure er blevet muliggjort, dog ikke som standard, fra 2003.⁷²

Indtil 2002 var en del af loven en bestemmelse om, at alle personer tilhørende kategorien 'Betroffene (ramte)' fra en vis skæringsdato (som gentagne gange er blev udsat; til sidst hed den 1. januar 2003) fik bestemmelsesret over, om deres personlige oplysninger skulle slettes/anonymiseres i alle akter.⁷³ Denne underparagraf kan ses som udtryk for et hensyn til personlige og private interesser, men blev dog helt fjernet i september 2002,⁷⁴ bl.a. efter pres fra de tidligere østtyske borgerretsorganisationer, der frygtede, at det ville føre til en kontinuerlig og ukontrollabel arkivdestruktion helt uden præcedens i vestlig arkivtradition, idet meget materiale kunne frygtes gjort uforståeligt ad den vej.

Helt fundamentalt er det spørgsmål også blevet stillet, om BStU's funktion er *at have* eller *at være* et arkiv.⁷⁵ Et 'normalt' arkiv ville ikke være underlagt samme politiske og etisk-moralske betingelser. Endvidere er BStU's organisering af arkivalier nødt til at følge MfS's principper, og det indebærer, at næsten enhver indgang vil være person-relateret, idet indføringsarkivet hos MfS var baseret på personoplysninger som følge af statssikkerhedstjenestens ønske om kontrol og overvågning. Det er derfor stort set umuligt at anvende sag- eller temarelaterede søgemidler. Som bruger har man ingen adgang til søgning i indgangskartotekerne eller arkivernes originaler, og man bliver derfor afhængig af den 'tilforordnedes' kompetencer og samarbejdsvillighed. Det har givet anledning til kritik, fordi denne procedure strider imod historikeres gængse arbejdsmetoder ved arkivbenyttelse.⁷⁶ En anden speciel omstændighed er, at arkivet indtil videre ikke må kassere noget.⁷⁷ I BStU-arkivarernes selvforståelse fremhæver de dog, at deres arbejde er at varetage normale arkivfunktioner.⁷⁸

Organisationen BStU beskriver sig selv som udførende borgernært arbejde. Arkiverne fungerer som »politisk mindesmærke for det andet tyske diktators periode«. ⁷⁹ Med denne formulering står det også klart, at BStU er tænkt som et konkret middel til et opgør med fortiden. Det kaldes ofte på tysk 'Vergangenheitsbewältigung', og i valget af det ord

⁷³ BStU 1999a, s. 24ff.

⁷⁴ [Http://bundesrecht.juris.de/bundesrecht/stug](http://bundesrecht.juris.de/bundesrecht/stug).

⁷⁵ BStU 1999a, s. 42.

⁷⁶ Friis 2005, s. 330f.

⁷⁷ BStU 1999a, s. 60.

⁷⁸ BStU 1999a, s. 42.

⁷⁹ BStU: »Die Behörde und ihre Mitarbeiter«.

⁸⁰ Henke (red.) 1993, s. 149, 170-71 og 175. Garstka 1993, s. 50.

om håndteringen af DDR-fortiden skabes der en parallel til forsøgene på at komme overens med den nazistiske fortid. Eksplicit sættes der også en forbindelse mellem nazismen og det østtyske statsapparat. Under diskussionen i Forbundsdagen forud for lovens vedtagelse blev MfS direkte sammenlignet med Gestapo, og argumentationen for at gennemføre loven var at korrigere fejltagelser med mangelfuld forskningsmæssig og juridisk bearbejdning af nazi-regimet.⁸⁰ Joachim Gauck udtalte i et interview, at nazifortiden og DDR-tiden var to tyske fænomener, der begge krævede, at fortiden ikke blev fortiet eller undertrykt, og at man ikke ville gentage den manglende bearbejdelse af nazi-fortiden:

Vi ville ikke for anden gang i Østtyskland tage afsked med et diktatur mere eller mindre med et 'keep smiling', men har i stedet for ment, at det gennem viden, bearbejdning og måske endda sorg vil lykkes for os at blive et demokratisk land.⁸¹

Denne forbindelse blev også tydelig i det vedtagne lovgrundlag for arkivets virke, idet det i § 24 bestemmes, at arkivaliernes anvendelse i forbindelse med retslig forfølgelse dækker to områder: for det første strafbare handlinger i sammenhæng med DDR-regimet, for det andet forbrydelser begået i nazitiden.

Argumenterne for BStU er også blevet begrundet med institutionens funktion i processen med at forene de to Tysklande. Johannes Gerster (CDU) udtrykte ved lovforslagets fremlæggelse i Forbundsdagen 13. juni 1991, at et af formålene var at sørge for, at »gårsdagens undertrykkere ikke bliver morgendagens vindere«, og at bearbejdningen af DDR-regimets historie og gerninger måtte ses som en forudsætning for skabelsen af en reel tysk enhed:

Først med bearbejdningen af SED-fortiden bliver det muligt for os at fuldende Tysklands indre enhed.⁸²

Den dagspolitiske debat kommer dog ofte til at beherske diskussionen om kilderne. Debatten får dermed karakter af et stort følelsesmæssigt engagement og personers følelse af truffethed.⁸³ Mest udtalt var dette fænomen i de første år efter genforeningen, hvor mediernes afsløringer

⁸¹ Citeret i Maier 2000, s. 475.

⁸² Henke (red.) 1993, s. 129 og 131.

⁸³ Engelmann 1994, s. 4.

⁸⁴ Henke 1993, s. 16.

af MfS-medarbejdere resulterede i bitre fejder, til tider for åben skærm, som tilfældet var med forfatterne Wolf Biermann og Sascha Anderson, da sidstnævnte blev afsløret som mangeårig IM for MfS. Stadig er der dog brændbart stof i arkiverne, også i en sådan grad, at akterne af nogle opfattes som »farligere end Stasi i fuldt vigør«. ⁸⁴

Lovens første paragraf, at akter om personer tilhørende samtidshistorien kunne udleveres, er af især journalister blevet udnyttet til det yderste, og har fx resulteret i, at der blev fundet sagsakter om vesttyske politikere, der måske ikke sagde særligt meget om DDR-forhold, men som kunne tænkes at indeholde en del afslørende omstændigheder om vesttyske begivenheder og forløb, som mange ikke ønskede skulle komme til offentlighedens kendskab. MfS var jo også en udenrigsefterretningstjeneste. Tusinder af vesttyske telefoner blev aflyttet og samtalerne nedskrevet, især i HA III's (Funkaufklärung/Funkabwehr) regi. Journalister søgte i foråret 2000 aktindsigt i den tidligere kansler Helmut Kohls dossier for måske at finde materiale til at belyse den verserende sag om svindel med partistøtte i CDU, og Kohl anlagde sag ved Berlins forvaltningsdomstol for at hindre udleveringen af akterne. BStU tog klar stilling til og afstand fra denne fremgangsmåde:

Ingen ringere end den, der som forbundskansler for ti år siden satte sin underskrift under loven, gik i sin egen sag imod udlevering af Stasi-dokumenter til retten. Med sin klage kritiserer han en fortolkning af loven, som han i syv år under udøvelsen af sit hverv som øverste opsyn af BStU's arbejde ikke har gjort indvendinger imod. ⁸⁵

Forvaltningsdomstolens dom gav Kohl medhold, og denne fortolkning betød, at akter om samtidspersoner kun kunne udleveres med deres billigelse. Den første konsekvens blev en revision af loven i marts 2002, således at kun oplysninger om personer, der har arbejdet for/er blevet begunstiget af MfS, eller om personer, der giver samtykke til indsigt i deres akter, kan stå til rådighed for ansøgere. Reglen om at 'personer tilhørende samtidshistorien' var omfattet af udleveringsreglerne forsvandt altså; disse oplysninger kunne nu kun gives i anonymiseret form, medmindre vedkommende gav sit samtykke. Dette skete med tilbagevirkende kraft, og det indebar, at alle forskere, hvis arbejde jo i høj grad hviler på arkivadgang ud fra kriteriet om samtidsrelevante perso-

⁸⁵ BStU 2001: Vorbemerkungen.

⁸⁶ Brev fra BStU til Anne Sørensen, 15. marts 2002.

ner, fik besked om, at det skulle afgøres, i hvilket omfang og hvordan deres benyttelse af kildematerialet kunne ske.⁸⁶ Lovændringen fik som umiddelbar effekt, at udstillinger blev lukket og store dele af BStU's hjemmeside gjort utilgængelige. BStU blev sat på en kolossal opgave i forlængelse af denne lovændring og var af såvel praktiske som principielle årsager imod den, fordi den vanskeliggjorde forskningen betragteligt.⁸⁷

Derfor henvendte BStU sig i august 2001 til Forbundsdagen og bad om en lovændring. Denne blev gennemført i juli 2002 med støtte fra SPD, FDP og Bündnis90/De Grønne, og den muliggjorde atter udlevering af akter om personer af betydning for samtidshistorien. Kohls advokat truede BStU's chef Marianne Birthler med bøde og hæfte, hvis hun udleverede Kohls akter, og sagen endte derfor som en klagesag hos Forvaltningsdomstolen i Berlin. Den afgjorde i september 2003, at der ikke var belæg for, at Kohls akter ikke måtte udleveres.⁸⁸ Kohl ankede afgørelsen, og den øverste forvaltningsdomstols afgørelse fra juni 2004 endte med en styrkelse af de berørte personers rettigheder. Den berørte person har nu ret til selv at se akterne igennem og har ret til at fravælge dele, som ikke må udleveres. Uberettiget indsamlede oplysninger, dvs. aflytningsrapporter og lignende, må ikke udleveres. I marts 2005 fik journalisterne så 1000 sider ud af de oprindelige 6000, som Kohl havde set igennem.

Sagen er udtryk for en strid mellem to demokratiske værdier: offentlighedens krav på opklaring og borgernes forventning om beskyttelse af personlige rettigheder.⁸⁹ Den har også synliggjort nogle af problemerne ved arkiverne. De er en tidslomme. Det er få steder i verden, man som samtidshistoriker kan sidde og mærke suset fra historiens vinger og i så høj grad få et indblik i den kolde krigs verden. Men arkivet og organisationen bliver en kaotisk blanding af fortid, nutid og fremtid, som endnu er uforløst og diskutabel. Der er et stort ønske om at håndtere og bearbejde fortiden, men konsekvenserne har også meldt sig. Dels i form af de åbenlyse splittelser på tværs af familier, ægteskaber, venskaber og arbejdspladser, som afsløringerne af MfS-meddelere stadig fører med sig. Dels i form af, at det begynder at blive åbenbart, at der i arkivets gemmer findes følsomme og måske pinlige oplysninger om vesttyskere i magtpositioner. Skal det samme ubarmhjertige krav om offentlighed og tilgængelighed også gælde for dem, eller er det kun østtyske

⁸⁷ BStU: Pressemeddelelse 8. marts 2002. Vedhæftet ovenstående brev.

⁸⁸ Strölbe 2003.

⁸⁹ BStU 2001: Vorbemerkungen.

⁹⁰ BStU 2001, afsnit 1.3.

eks-autoriteter, der må bære det kors? Er BStU i det hele taget et fællestysk arkiv? Skal der sættes en slutstreg for arkivaliernes benyttelse, og i givet fald hvornår? Spiller BStU som en »rengøringsmaskine«⁹⁰ en positiv og konsoliderende rolle i foreningen af de to Tysklunde, eller virker organisationen tværtimod som en spaltende faktor? Bidragende til konflikterne er, at loven indeholder en asymmetri. Den normale spærregrænse for arkivadgang i Vesttyskland var og er 30 år, men dette princip kom ikke til at gælde for DDR's arkivalier. Det karakteriserer en situation, hvor den ene stat brød sammen, den anden ikke, og hvor den første stats og dens politikeres og ansattes rettigheder derfor blev ikke-eksisterende. At forskningen og andre sidder med så tidsnære dokumenter, der samtidig for de flestes vedkommende indeholder meget personlige oplysninger, er af kritikere da også blevet beskrevet som informationel vivisektion.⁹¹

I debatten er det blevet fremført, at der kan stilles spørgsmålstegn ved vesttyskernes ret til at moralisere over østtyske borgeres valg eller mangel på samme. De fleste nulevende vesttyskere har ikke erfaringer fra et liv i undertrykkelse, og er det rimeligt at sætte moralske standarder, der udspringer af vestlig normalitet? Kunne visse formål berettiggø østtyske borgeres kompromiser eller samarbejde med regimet, eller var afslag af enhver form for samarbejde det eneste tilladelige og moralsk forsvarlige i en retrospektiv vinkel? Skal man i bedømmelsen af østtyskeres gerninger tage højde for den massive indoktrinering, de var udsat for? Er der forskel på spionage i et demokrati og i et diktatur? Skal DDR-regimets folk kunne beskytte sig bag argumenter, som hører retsstaten til? Og er et opgør på baggrund af MfS-akter udtryk for et samfunds selvforhør eller de sejrendes triumf?⁹²

Konklusion

‘Vergangenheitsbewältigung’ er et specifikt tysk udtryk, der handler om, hvordan man omgås fortiden. Det refererede i første omgang til, hvordan – eller i det hele taget hvorvidt – man i Vesttyskland kunne og burde forvalte den nazistiske fortid, men er efterhånden udstrakt til også at omfatte andre fænomener og perioder i den nu til dels fællestyske historie. En overordnet problemstilling er, hvordan man meningsfuldt og etisk/moralsk kan administrere ét samfund med to fortider.

⁹¹ Se diskussion i Forbundsdagen 13. juni 1991. Henke (red.) 1993, s. 119f.

⁹² Maier 2000, s. 480-92.

⁹³ BStU 2003, forord s. 5.

Opgøret med DDR-tiden og forvaltningen af efterladenskaberne er derfor også et studie i strategier og problemer, når det drejer sig om forvaltningen af en fortid, der involverer mange nulevende gerningsmænd og ofre, og hvor det handler om at skabe fælles identiteter og platforme for et samfund, der fortsat er præget af kløfter, forskelle, fordomme og gensidige beskyldninger.

Det er tydeligt, at den nazistiske fortid og diskussionerne om dens grad af bearbejdning har spillet en vigtig rolle for argumentationerne i forløbet. »Ikke fortrængninger og fortielser én gang til« står der mellem linjerne i udtalelserne fra dem, der har støttet åbningen af arkiverne. »Lad os glemme og komme videre, så dette ikke bliver en inkvisition uden slutning«, synes at være modpartens instinktive reaktion. Der bliver konstant draget paralleller mellem de to tyske regimer. Man taler om »de to tyske diktaturer«: Det Tredje Rige og DDR.⁹³ Nazismen er ikke det eneste ømme punkt, der bliver anvendt i debatten. Proceduren med at foretage automatiske clearing-forespørgsler ved varetagelse af politiske og offentlige hverv er blevet sammenlignet med en anden ligning i den vesttyske historie: Berufsverbot-praksissen mod især venstreorienterede i 1970'erne og 1980'erne.⁹⁴ Debatten udspiller sig dermed inden for repertoire af smertepunkter i tysk historie, hvor offergerningsmand-tematikken og skyldsspørgsmål har været fremherskende.

Det har indtil nu været en proces med mange variable og mange uforudsete hændelser. Man havde regnet med mange ansøgninger om aktindsigt, men omfanget overskred forventningerne og BStU's kapacitet. Det var heller ikke forventet, at arkivet ville få så stor en rolle at spille i forhold til kontroversielle sager i vesttysk indenrigspolitik. Da der ikke eksisterer fortilfælde for åbningen af en efterretningstjenestes arkiv på så få års afstand er der også tale om et eksperiment, hvilket BStU selv fremhæver.⁹⁵ Opgaven har derfor været at navigere mellem meget forskelligartede krav, ønsker og behov.

Det overordnede spørgsmål og stridspunkt har hele tiden været, hvor grænsen mellem berettigede behov for viden og krænkelse af den enkeltes personlige rettigheder går. Tematikken bliver så meget mere presserende, fordi MfS i sit virke ikke opererede med klare etiske grænser. Der har været forslag om, at der skulle stadfæstes en regel om, at retsstridigt indsamlet materiale skulle destrueres. Det faldt til jorden, fordi det hurtigt blev klart, at konsekvensen ville blive en næsten total

⁹⁴ Histor 1991, s. viii-xv.

⁹⁵ BStU 2003, s. 20.

udslettelse af akterne. Kontroverserne om BStU handler derfor også om demokratiets afvejning mellem samfundets og individets rettigheder og pligter. Hvem skal der tages mest hensyn til: den enkelte borger eller samfundet? Er formålet hævn, retfærdighed eller viden? Det forenede Tysklands forsøg på at forvalte en kompliceret fortid foregår derfor inden for rammerne af ethvert samfunds behov for at finde en balance mellem erindring og glemsel.

Arkivmateriale:

BStU, materiale fra MfS-afdelingerne, i de konkrete eksempler fra AP [Allgemeine Personenablage], HA IX [Untersuchungsorgan] og HA XXII [Terrorabwehr]
Brev fra BStU til Anne Sørensen, 15. marts 2002.

Litteratur:

- Andersen, Carsten 2001: Interview med Leif Davidsen. *Politiken Bøger*, 5. april 2001.
- Ash, Timothy Garton 1997: *Sagen Romeo. En personlig historie*. Dansk udgave 1998. Kbh.: Tiderne Skifter/Bogklubben Samtid.
- Blum, Wolfgang 2000: »Moderne Schnipseljagd«, i *SonntagsZeitung* 7. maj 2000.
- BStU 1999a: *Vierter Tätigkeitsbericht des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik 1999*. Berlin: BStU.
- BStU 1999b: *Durchzug bei der Stasi. Offene Türen im ehemaligen Zentralarchiv des MfS*. Berlin: BStU.
- BStU 2000a: *Gesetz über die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik*. Berlin: BStU.
- BStU 2000c: *Begleitinformationen zur Ausstellung »Staatssicherheit – Machtinstrument der SED-Diktatur«*. Berlin: BStU.
- BStU 2000d: *Fragebogen zur Ausstellung »Staatssicherheit – Machtinstrument der SED-Diktatur«*. Berlin: BStU.
- BStU 2001: *Fünfter Tätigkeitsbericht des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik 2001*. Berlin: BStU.
- BStU 2002: *Pressemitteilung vom 08.03.2002. Stellungnahme der Bundesbeauftragten zum Bundesverwaltungsgerichtsurteil vom 08.03.2002*.
- BStU 2003: *Sechster Tätigkeitsbericht des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik 2001*. Berlin: BStU.

- BStU: *Die Abteilung Archivbestände*. [Http://www.BStU.de/behoerde/ar.htm](http://www.BStU.de/behoerde/ar.htm).
- BStU: *Die Behörde der Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR*. [Http://www.BStU.de/behoerde/01.htm](http://www.BStU.de/behoerde/01.htm).
- BStU: *Die Behörde und ihre Mitarbeiter*. [Http://www.BStU.de/behoerde/mitarbeiter.htm](http://www.BStU.de/behoerde/mitarbeiter.htm).
- BStU: *Die zentralen Karteien F 16 und F 22*. [Http://www.BStU.de/archiv/panos.htm](http://www.BStU.de/archiv/panos.htm).
- BStU: *Joachim Gauck*. [Http://www.BStU.de/jg/gauck.htm](http://www.BStU.de/jg/gauck.htm).
- Davidson, Leif 2001: *De gode søstre*. Kbh.: Lindhardt og Ringhof.
- »Die Debatte über das Stasi-Unterlagen-Gesetz im Deutschen Bundestag am 13. Juni 1991 (1. Lesung)«, i Henke (red.) 1993, s. 125-182
- Engelmann, Roger 1994: *Zu Struktur, Charakter und Bedeutung der Unterlagen des Ministeriums für Staatssicherheit*. Berlin: BStU/Abteilung Bildung und Forschung.
- Friis, Thomas Wegener 2001: *Den nye nabo. DDRs forhold til Danmark 1949-1960*. København: SFAH.
- Friis, Thomas Wegener 2005: *Den usynlige front. DDR's militære spionage i Danmark under den kolde krig*. København: Lindhardt og Ringhof.
- Funder, Anna 2003: *Stasiland. Scener bag muren*. Dansk udgave (2004), København: Rosenkilde.
- Garstka, Hansjürgen 1993: »Probleme des Datenschutzes beim Umgang mit Stasi-Akten«, i Henke 1993 (red.), s. 49-55.
- Geiger, Hansjörg 1993: »Zur Entstehung der Behörde des Bundesbeauftragten und des Stasi-Unterlagen-Gesetzes«, i Henke (red.) 1993, s. 35-42.
- Gieseke, Jens 2000: *Die DDR-Staatssicherheit. Schild und Schwert der Partei*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.
- Henke, Klaus Dietmar (red.) 1993: *Wann bricht schon mal ein Staat zusammen! Die Debatte über die Stasi-Akten auf dem 39. Historikertag 1992*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Henke, Klaus Dietmar 1993: »Einführung in die Debatte. Ein schwieriges Erbe: Die Stasi-Akten und die Aufarbeitung der DDR-Geschichte«, i Henke (red.) 1993, s. 13-18.
- Herborg, Mette/Michaelsen, Per 1996: *Stasi og Danmark. De østtyske arkiver afslører agenter og medløbere*. Kbh.: Holkenfeldt.
- Herborg, Mette/Michaelsen, Per 1999: *Ugræs. Danske STASI-kontakter*. Kbh.: Holkenfeldt.
- Histor, Manfred (psudonym) 1991: *Willy Brandts vergessene Opfer. Geschichte und Statistik der politisch motivierten Berufsverbote in Westdeutschland 1971-1988*. Freiburg: Ahriman-Verlag.

- Knabe, Hubertus 1999: »Konspirative Kanäle«, i *Berliner Zeitung*, 17. november 1999.
- Kontraste*, tv-program. Rundfunk Berlin-Brandenburg. Samlet i dvd-boksen *Auf den Spuren einer Diktatur*, udgivet af Bundeszentrale für politische Bildung, Berlin 2005.
- Larsen, Jørgen V. 2003: »Partiformand dukker igen op i Stasiarkiv«, i *Politiken* 2. august 2003, 1. sektion s. 8.
- Maier, Charles S. 2000: *Das Verschwinden der DDR und der Untergang des Kommunismus*. Oversat fra amerikansk af Klaus Binder og Bernd Leineweber. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.
- Quast, Gerhard/Krause, Peter: »Mielkes langer Arm im Westen«, i *Junge Freiheit*, 1998.
- Schmidt, Dana 2003: »Kæmpeinteresse for spionlister«, i *Politiken* 23. marts 2003, 1. sektion s. 10.
- Strölbe, Marcus 2003: »Kohls Stasi-Akte wird Allgemeingut«, i *Spiegel Online*, 17. september 2003. [Http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,265965,00.html](http://www.spiegel.de/politik/deutschland/0,1518,265965,00.html).
- Suckut, Siegfried 1993: »Die Geschichte des Staatssicherheitsdienstes als Teil der DDR-Geschichte«, i Henke (red.) 1993, s. 56-63.
- Suckut, Siegfried (2000): *Zur Gründung der MfS vor fünfzig Jahren*. [Http://www.BStU.de/mfsgruendung/01.htm](http://www.BStU.de/mfsgruendung/01.htm).
- Sørensen, Anne 2004: *Terrorisme. Studier i begreber, ideologi og eksterne alliancer med særligt henblik på den vesttyske røde terrorisme*. Ph.d.-afhandling, Institut for Historie og Områdestudier, Aarhus Universitet.
- Sørensen, Anne 2006: *Stasi og den vesttyske terrorisme*. Århus, Aarhus Universitetsforlag.
- Villinger, Christoph 2001: »BKA auf Schnipseljagd«, i *JungleWorld* nr. 24, 6. juni 2001.
- Wagner, Matthias 2001: *Das Stasi-Syndrom. Über den Umgang mit den Akten des MfS*. Berlin: edition ost.
- Walther, Joachim 1996: *Sicherungsbereich Litteratur*. Berlin: Linksverlag.
- Wojciechowski, Marian 1993: »Zum Umgang mit Geheimdienst-Akten. Polnische Erfahrungen und Sichtweisen«, i Henke 1993, s. 73-75.